

Het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken geëvalueerd

Prof. mr. drs. M.R. Bruning, dr. D.J.H. Smeets, mr. K.G.A. Bolscher, dr. J.S. Peper & mr. R. de Boer, datum 11-03-2020

Datum

11-03-2020

Auteur

Prof. mr. drs. M.R. Bruning, dr. D.J.H. Smeets, mr. K.G.A. Bolscher, dr. J.S. Peper & mr. R. de Boer^[1]

Folio weergave

[Download gedrukte versie \(PDF\)](#)

JCDI

JCDI:ADS193016:1

Vakgebied(en)

Personen- en familierecht / Algemeen

Personen- en familierecht / Huwelijk, relaties en echtscheiding

Naar aanleiding van aanbevelingen van de Staatscommissie Herijking ouderschap over de procespositie, waaronder het hoorrecht, van minderjarigen, is in opdracht van het WODC-onderzoek uitgevoerd naar de vraag of het mogelijk dan wel wenselijk is om de procespositie en het hoorrecht van minderjarigen in het familie- en jeugdrecht uit te breiden. Daarbij is in kaart gebracht hoe de procespositie en het hoorrecht momenteel in wet, beleid en uitvoeringspraktijk zijn geregeld, welke relevante randvoorwaarden voortvloeien uit internationale standaarden, welke inzichten vanuit pedagogische wetenschappen en neuropsychologie relevant zijn en wat verschillende beroepsgroepen, ouders en jongeren zelf vinden van de procespositie en het hoorrecht van minderjarigen. In deze bijdrage worden de belangrijkste bevindingen van ons onderzoek gepresenteerd.

1. Inleiding

In ons recente onderzoek 'Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie'^[2] stond de vraag centraal of het mogelijk dan wel wenselijk is om de procespositie en het hoorrecht van de minderjarige in het familie- en jeugdrecht (opgenomen in boek 1 van het Burgerlijk Wetboek) uit te breiden en zo ja, op welke wijze. De aanleiding voor dit onderzoek werd gevormd door de aanbeveling van de Staatscommissie Herijking ouderschap in het rapport 'Kind en ouders in de 21^e eeuw' van 7 december 2016 tot een brede herbezinning op de procespositie van minderjarigen, waaronder het hoorrecht, in het Nederlandse procesrecht.^[3]

Het onderzoek bestaat uit een combinatie van deskresearch en een praktijkonderzoek vanuit een juridische, neuropsychologische en pedagogische invalshoek, die gelijktijdig en in nauwe samenhang zijn toegepast. Het onderzoek bestond uit vier delen. Het eerste deel van het onderzoek betrof een juridisch literatuur- en jurisprudentieonderzoek naar de vormgeving en ontwikkeling van de procespositie van minderjarigen en het hoorrecht in Nederland en een vergelijking tussen verschillende deelgebieden van het civiele recht, het bestuursrecht en het jeugdstrafrecht ten aanzien van de procespositie van minderjarigen. Ook is onderzocht in hoeverre uit het internationale recht randvoorwaarden en aanbevelingen voortvloeien met betrekking tot de procespositie van minderjarigen.^[4] Het tweede deel was een literatuuronderzoek naar inzichten vanuit pedagogische wetenschappen en neuropsychologie, waarbij juridische termen (zoals wilsbekwaamheid) zijn omgebogen naar aanverwante psychologische kenmerken (zoals executieve functies, *decision-making*, stress(gevoeligheid) en waarbij de context van het horen is onderzocht met de gehechtheidstheorie als uitgangspunt. Het derde deel betrof een praktijkonderzoek naar de ervaringen, behoeftes en meningen van de professionals in de rechtspraktijk en van jongeren en ouders via expertmeetings, vragenlijsten en interviews.^[5] In het vierde deel van het onderzoek zijn de juridische, empirische en sociaalwetenschappelijke onderzoeksresultaten samengebracht en zijn (met behulp van o.a. expertmeetings) de voor- en nadelen van het horen van kinderen (ook jonger dan twaalf jaar) en een eventuele uitbreiding van de procespositie en het hoorrecht van minderjarigen in kaart gebracht.

In deze bijdrage worden de belangrijkste bevindingen van het onderzoeksrapport gepresenteerd, evenals de belangrijkste conclusies en aanbevelingen. We gaan in op het juridische kader van het hoorrecht en de procespositie, de wijze waarop dit in de praktijk wordt uitgevoerd en ervaren en of er behoefte is aan aanpassing van deze regelingen (par. 2, 3 en 4). Vervolgens worden de (neuro)psychologische en pedagogische inzichten die het literatuuronderzoek heeft gebracht,

besproken (par. 5). Ten slotte concluderen we dat, op basis van onze bevindingen, verschillende verbeteringen van de procespositie en het hoorrecht nodig zijn (par. 6).

2. Het hoorrecht van de minderjarige

Uitgangspunt in zaken waarbij minderjarigen zijn betrokken in het personen- en familierecht is dat de minderjarige van twaalf jaar en ouder in de gelegenheid wordt gesteld om gehoord te worden door de rechter, behoudens enkele uitzonderingen.^[6] Deze hoorregeling is neergelegd in artikel 809 Rv en geeft de minderjarige het recht om zijn mening kenbaar te maken. Het betekent niet dat de minderjarige van deze gelegenheid gebruik moet maken.^[7] Voor minderjarigen jonger dan twaalf jaar bepaalt artikel 809 Rv dat zij in de gelegenheid gesteld *kunnen* worden door de rechter om hun mening kenbaar te maken. De minderjarige kan hier ook zelf om verzoeken. De rechter heeft dan een discretionaire bevoegdheid om al dan niet te beslissen of hij het kind zal horen.

In ons onderzoek is onderzocht hoe het horen van minderjarigen er in de praktijk aan toe gaat.^[8] Een belangrijke bevinding hieruit is dat rechters de minderjarige graag zelf willen horen, ook al is vaak voor de zitting door een deskundige (van de RvdK of de GI) met de minderjarige gesproken en komt deze informatie vaak ook bij de rechter terecht.^[9] Ook jongeren geven aan het belangrijk te vinden om met de rechter zelf te spreken.^[10] Vooral in zaken over kindbeschermingsmaatregelen geeft de meerderheid van de jongeren aan met de rechter te hebben gesproken. Jongeren die te maken hadden met gezag- en omgangszaken rapporteerden dit minder vaak. Dit komt overeen met de ervaring van rechters (ruim 40%) dat veel kinderen niet op de oproepbrief reageren.^[11] Zowel uit ons eigen onderzoek als uit de literatuur blijkt dat jongeren een sterke behoefte hebben om te participeren in belangrijke beslissingen over hun leven.^[12] De vraag is waarom relatief veel jongeren geen gebruik maken van hun hoorrecht. Volgens rechters liggen hieraan mogelijk praktische redenen ten grondslag, zoals 'gedoe' om bij de rechtbank te komen (o.a. vrij vragen van school, vervoer regelen, hierin afhankelijk zijn van ouders). Ook is het mogelijk dat minderjarigen geen gebruik maken van hun hoorrecht als sprake is van conflicten of onzekerheid.^[13]

Wat de praktische gang van zaken omtrent het kindgesprek betreft, blijkt uit ons onderzoek dat er veel verschillen zijn tussen gerechten en tussen soorten zaken. Zo blijkt de duur van het kindgesprek in familiezaken (onder meer gezag en omgang) en jeugdzaken (onder meer ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing) te verschillen.^[14] In jeugdzaken is minder tijd voor een kindgesprek beschikbaar. Deze gesprekken duren doorgaans vijf minuten, terwijl in familiezaken ongeveer vijftien minuten beschikbaar zijn voor een kindgesprek. Verder zijn er verschillen gevonden wat het dragen van een toga, het aantal aanwezige rechters en de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon betreft.^[15] Ook de locatie voor het kindgesprek verschilt; soms vindt het kindgesprek plaats in een speciale ruimte voor kindgesprekken, soms in de zittingszaal en soms in de raadkamer.^[16] Een dergelijk gebrek aan uniformiteit op dit gebied is ook eerder gerapporteerd.^[17] Ons onderzoek bevestigt dat de context van het kindgesprek niet altijd even kindvriendelijk is, maar laat ook zien dat hier veelal praktische redenen voor zijn. Zo beschrijven rechters dat er vaak een gebrek aan tijd is om te wisselen van ruimte of kleding. Belangrijk is ook dat jongeren de gespreksvaardigheden van rechters wel als positief hebben ervaren en zich op hun gemak voelden bij de rechter. De meerderheid van de jongeren had een goed gevoel over het gesprek met de rechter.^[18] Ze hebben sterk het gevoel dat ze serieus werden genomen tijdens het gesprek.

Een belangrijk aandachtspunt dat in ons onderzoek naar voren komt, is een gebrek aan informatievoorziening over het kindgesprek richting jongeren. Op de vraag waar jongeren niet tevreden over waren ten aanzien van het hoorrecht, kwam vaak het antwoord terug dat jongeren beter geïnformeerd zouden willen worden over de procedure.^[19] Ook in een vraag over wat jongeren spannend vonden toen ze naar de rechter gingen, kwamen gebreken in de informatievoorziening terug.^[20] Verder blijkt dat het terugkoppelen van de beslissing niet vaak gebeurt. Met name rechters en raadsheren hebben hun twijfels over het belang en de haalbaarheid van aparte kindvriendelijke uitspraken.^[21] Lieber signaleert deze uitdagingen ook; afwijken van de juridische vaktaal kan immers afdoen aan de precisie en kwaliteit van een uitspraak. Als praktische mogelijkheden om dit weg te nemen noemt hij dat de minderjarige bijvoorbeeld in een apart onderdeel van de uitspraak, in een bijlage of een aparte brief in kindvriendelijke taal geïnformeerd zou kunnen worden of uitgenodigd zou kunnen worden voor een vervolg op het kindgesprek, waarin de rechter in kindvriendelijke taal het kind informeert over de uitspraak en uitlegt op welke wijze de mening van het kind is meegewogen.^[22]

Uit het praktijkonderzoek blijkt ten slotte dat het horen van twaalfminners praktisch niet gebeurt.^[23] Dit bevestigt eerder (dossier)onderzoek waaruit blijkt dat vrij strikt wordt vastgehouden aan de leeftijdsgrens van twaalf jaar om door de rechter gehoord te worden en dat kinderen jonger dan twaalf jaar niet of nauwelijks worden gehoord door de rechter.^[24] In de meeste gevallen dat het kind jonger dan twaalf jaar wordt gehoord, is dit op verzoek van het kind zelf. Het voorgaande neemt niet weg dat er in de huidige praktijk de laatste jaren initiatieven zijn genomen waarbij is gekozen voor een lagere leeftijdsgrens om kinderen te horen (rechtbank Den Haag in kinderonvoeringszaken en rechtbank Amsterdam in familie- en jeugdbeschermingszaken).^[25]

3. De procespositie van de minderjarige

In het civiel recht is de minderjarige in beginsel procesonbekwaam.^[26] Het zijn de wettelijke vertegenwoordigers – de ouder(s) met gezag of voogd(en) – of de daartoe benoemde bijzondere curator die geacht worden namens het kind als procespartij op te treden. Tegelijkertijd zijn er in de afgelopen decennia verschillende uitzonderingen geïntroduceerd voor de minderjarige om zelfstandig te procederen, soms op formele^[27] en soms op informele^[28] wijze. Deze uitzonderingen zijn in het Burgerlijk Wetboek gefragmenteerd terug te vinden en hieraan wordt doorgaans een leeftijdsgrens van twaalf dan wel zestien jaar als ondergrens gekoppeld. In andere rechtsgebieden heeft de minderjarige daarentegen wel een mogelijkheid om zelfstandig te procederen.^[29]

In de afgelopen decennia is herhaaldelijk gepleit voor een versterking van de procespositie van minderjarigen.^[30] De voorstellen tot een versterking van de zelfstandige procespositie van minderjarigen zijn steeds verworpen op basis van een wens om minderjarigen te beschermen en hen zo min mogelijk in juridische procedures tegen ouders op te zetten.^[31] Ook de mogelijkheid tot benoeming van een bijzondere curator is genoemd als reden om geen verdergaande verbeteringen door te voeren.^[32] Hoewel steeds vaker een bijzondere curator wordt benoemd, blijkt uit het door ons uitgevoerde jurisprudentieonderzoek dat dergelijke verzoeken ook nog regelmatig worden afgewezen.^[33] Er is voor minderjarigen derhalve geen recht tot vertegenwoordiging door een bijzondere curator af te leiden uit nationale wet- en regelgeving.

Ons eigen onderzoek heeft aangetoond dat het niet vaak voorkomt dat minderjarigen met of zonder hulp zelf een procedure starten.^[34] Als het voorkomt, gaat het meestal om gezag- en omgangszaken, en zal dit via de informele rechtsingang gaan. Dit soort verzoeken blijken lang niet altijd tot een ambtshalve rechterlijke beslissing te leiden.^[35] Ook van de mogelijkheid voor minderjarigen om zelfstandig te procederen, bijvoorbeeld door het instellen van hoger beroep tegen een machtiging gesloten plaatsing, wordt nauwelijks gebruikgemaakt, zo geven rechters aan.

Het beperkte gebruik van de informele rechtsingang kan waarschijnlijk verklaard worden doordat deze bij veel jongeren onbekend is. De jongeren bleken nauwelijks op de hoogte te zijn van de mogelijkheid om via de informele rechtsingang de rechter te benaderen.^[36] Bijna alle deskundigen die hebben meegewerkt aan dit onderzoek zijn van mening dat naast kinderen ook hun ouders onvoldoende op de hoogte zijn van de procespositie van de minderjarige.^[37] Dit bevestigt eerdere onderzoeksresultaten die wezen op onbekendheid en het schaarse gebruik van de informele rechtsingang door minderjarigen.^[38]

Verder vindt een meerderheid van de deelnemers dat kinderen op dit moment onvoldoende ondersteuning krijgen tijdens een rechterlijke procedure.^[39] Behalve de rechters is ook de meerderheid van de andere deskundigen (zoals medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming, GI of bijzondere curatoren) van mening dat de ouders als wettelijke vertegenwoordigers niet de juiste persoon zijn om het kind te vertegenwoordigen in familie- en jeugdprocedures. Bijna alle deskundigen zijn van mening dat de mogelijkheden om een bijzondere curator te benoemen om minderjarigen te vertegenwoordigen moeten worden verruimd.^[40]

4. Behoeft aan uitbreiding of aanpassing van het hoorrecht c.q. (in)formele rechtsingang?

Een belangrijke vraag binnen ons onderzoek betrof mogelijkheden om het hoorrecht en de (in)formele rechtsingang uit te breiden of aan te passen. Uit zowel het juridisch deelonderzoek als uit het praktijkonderzoek bleek dat hier behoefte aan is.

Ten aanzien van het hoorrecht is gebleken dat de wettelijke uitzonderingsmogelijkheid om kinderen jonger dan twaalf jaar op hun verzoek ook te kunnen horen, in de praktijk nauwelijks wordt toegepast. Elke minderjarige zou – mede op grond van artikel 12 IVRK – in staat moeten worden gesteld om, direct of indirect, betrokken te worden in procedures. Uit het praktijkonderzoek blijkt dat er onder andere behoefte is aan aanpassing van de leeftijdsgrens van twaalf jaar.^[41] Bijna de helft van alle deskundigen geeft aan de leeftijdsgrens te willen verlagen, waarbij de meeste deelnemers (40%) hun voorkeur uitspreken voor een grens van acht jaar. Dezelfde voorkeur kwam naar voren onder de jongeren en ook de ouders sloten zich aan bij verlaging van de leeftijdsgrens.

Ten aanzien van de formele procespositie is gebleken dat het ontbreekt aan een doordacht, toegankelijk en duidelijk systeem, aangezien de hoofdregel van procesonbekwaamheid inmiddels ondergesneeuwd is door tal van uitzonderingen op de regel en het civiel recht ook afwijkt van de procespositie van minderjarigen in andere rechtsgebieden.^[42] Uit het onderzoek volgt dat de deskundigen positief zijn over een wijziging van de procespositie van de minderjarige in het civiel recht, waarbij de wet op onderdelen zou moeten worden aangepast.^[43] Een ruime meerderheid van de deskundigen is het er niet mee eens dat de hoofdregel moet worden dat minderjarigen procesbekwaam zijn. Zo ongeveer alle jongeren die meewerkten aan het onderzoek vinden het belangrijk dat minderjarigen weten dat zij zelf een brief mogen schrijven aan de rechter.^[44] Zij zijn erg verdeeld over een mogelijke uitbreiding van de formele rechtsingang en over de vraag vanaf welke leeftijd dat zou moeten kunnen. Een meerderheid van de deskundigen is van mening dat minderjarigen op dit moment onvoldoende ondersteuning krijgen tijdens een procedure.^[45] Veel deskundigen vinden dat de mogelijkheden om een

bijzondere curator te benoemen, moeten worden verruimd.

5. Inzichten vanuit (neuro)psychologisch en pedagogisch perspectief^{46]}

De behoefte om het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen uit te breiden roept de vraag op of kinderen over de juiste competenties beschikken om op adequate wijze gebruik te maken van hun rechten. Zijn kinderen jonger dan twaalf jaar oud, die nu niet standaard de gelegenheid krijgen om gebruik te maken van het hoorrecht, bijvoorbeeld in staat om hun mening te vormen en uit te leggen? En is dit niet te belastend voor jonge kinderen? Uit onderzoek is gebleken dat dit soort vraagstukken onder professionals een belemmering vormt om kinderen te betrekken bij belangrijke beslissingen over hun leven.^{47]} De vraag is echter in hoeverre deze aannames correct zijn.

5.1 Belasting vs. de wens om gehoord te worden

Uit ons literatuuronderzoek blijkt dat professionals een beeld hebben dat participatie voor kinderen stressvol is en dat zij hiertegen beschermd moeten worden.^{48]} Onderzoek bevestigt dat kinderen spanning ervaren bij het participeren tijdens een civiele procedure, zo ook onze eigen studie:^{49]} de meerderheid van de jongeren die in het verleden gebruikmaakte van zijn/haar hoorrecht gaf aan dit spannend te vinden (bijna 80% van de 19 jongeren). Ongeveer een kwart van de jongeren die toelichting gaven, noemde een gebrek aan informatievoorziening als reden voor deze spanning. Daarbij valt te denken aan gebrek aan kennis over het justitiële systeem, hoe de rechtbank eruitziet en wat er van een kind verwacht wordt. Ook in eerder onderzoek bleek dit een belangrijke reden voor stress bij kinderen.^{50]} Factoren gerelateerd aan ouders werden in ons eigen onderzoek eveneens genoemd als reden voor spanning.^{51]} Denk hierbij aan het geven van een mening die niet overeenkomt met die van de ouders, het gevoel dat je je ouders verraadt, maar ook het tegenkomen van de ouders in de rechtbank. Ook deze aspecten komen overeen met eerder onderzoek waarin kinderen bevestigden dat participatie hen soms in een moeilijke positie kan brengen.^{52]}

Het beeld dat participatie voor veel kinderen stressvol is, lijkt dus te kloppen. Onderzoek toont echter aan dat kinderen eerder gemengde dan uitsluitend positieve of negatieve gevoelens hebben over participatie.^{53]} Ook in onze eigen studie bleek dit het geval: waar 80% van de jongeren aangaf het spannend vond om met de rechter te spreken, vond ook 95% het belangrijk zijn/haar mening aan de rechter toe te lichten. En van de 21 jongeren die niet met de rechter spraken, noemde *geen enkele* jongere spanning om met de rechter te spreken als reden om *geen* gebruik te maken van zijn/haar hoorrecht. Dit toont aan dat de negatieve aspecten van participeren voor kinderen niet opwegen tegen het belang van participeren, en sluit daarmee aan bij eerder onderzoek.^{54]}

Waar voor jongeren de behoefte om te participeren zwaarder weegt dan mogelijke negatieve effecten zoals spanning, is dit voor professionals vaak juist andersom. De keuze om kinderen niet te betrekken bij beslissingen wordt gebaseerd op de kwetsbaarheid van kinderen en het belang om hen te beschermen.^{55]} Het is in dit kader echter van belang om ook de negatieve effecten van *niet participeren* in beschouwing te nemen. Diverse studies laten zien dat kinderen die niet de kans krijgen om te participeren zich gefrustreerd en machteloos voelen,^{56]} met als gevolg een daling in het zelfvertrouwen^{57]} en in sommige gevallen ook gedragsproblemen.^{58]} Bij meisjes komen deze gedragsproblemen vaker voor in de vorm van internaliserend gedrag, zoals depressie en/of angstproblematiek, terwijl bij jongens gedragsproblemen wat vaker tot uiting worden gebracht in de vorm van externaliserend gedrag zoals agressie en problemen met impulsbeheersing.^{59]}

Herhaaldelijke buitensluiting kan vervolgens ook de ontwikkeling van autonomie en beslisvaardigheden van kinderen aantasten.^{60]} Uit de literatuur blijkt tevens dat het brein van kinderen zeer sterk reageert op gevoelens van buitensluiting, waaronder mogelijk ook het gevoel van niet mee mogen of kunnen praten en beslissen bij rechtszaken die het kind direct aangaan.^{61]} Gevoelens van sociale afwijzing en buitensluiting leiden tot een patroon van hersenactiviteit in gebieden die ook betrokken zijn bij fysieke pijn.^{62]} Dergelijke effecten zijn reeds meetbaar bij kinderen onder de tien jaar. Wetenschappelijke literatuur duidt erop dat kinderen die *wel* de kans krijgen om te participeren juist aangeven dat ze zich gerespecteerd voelen wanneer er naar hun mening wordt geluisterd.^{63]} Net als het krijgen van een compliment zijn respect en autonomie zeer belonend voor jongeren^{64]} wat ook terug te zien is in een sterke activatie in beloningsgebieden in het brein.^{65]} Opmerkelijk hierbij is dat tieners soms niet rapporteren blij te zijn met een beloning, maar dat deze reactie wel wordt geregistreerd in de hersenen.^{66]}

Deze beloningsgevoeligheid door middel van het ervaren van autonomie is ook van belang voor de acceptatie van de uitkomst van een rechtszaak: door kinderen te betrekken bij beslissingen zullen zij een uitspraak van de rechter eerder accepteren – ook als de beslissing niet overeenkomt met de eigen wens.^{67]} Verder is in de literatuur gerapporteerd dat het serieus meewegen van de mening van een kind in gevallen van uithuisplaatsing leidt tot stabielere plaatsingen^{68]} en bij scheiding van de ouders kan leiden tot een meer werkbare omgangsregeling.^{69]} Kortom, ook op de lange termijn zijn positieve effecten gerapporteerd.

Onderzoek bevestigt dus dat kinderen spanning ervaren bij het participeren tijdens een civiele procedure. Deze spanning is voor hen echter geen drempel om te participeren: de positieve effecten wegen zwaarder dan de negatieve. De positieve

effecten die participatie van kinderen met zich meebrengt sluiten aan bij de behoefte om de procespositie van minderjarigen te verruimen. Een vraag die nog beantwoord moet worden is of een verruiming van deze positie ook mogelijk is gezien de ontwikkeling van kinderen.

5.2 Competenties

Een van de besproken mogelijkheden om de procespositie van minderjarigen uit te breiden is het verlagen van de leeftijdsgrens van het hoorrecht. Het gevolg hiervan is dat ook kinderen jonger dan twaalf jaar oud hun mening aan de rechter mogen uitleggen. Een randvoorwaarde voor het voeren van een gesprek met een kind is dat taalbegrip en -productie van het kind voldoende zijn ontwikkeld. De ontwikkeling van het begrijpen en produceren van complexe zinnen is meestal voltooid rond de leeftijd van vier jaar.^[70] Het uitdrukken van emoties is echter lastig voor kinderen. Om hun mening goed uit te kunnen leggen, is het belangrijk dat kinderen weten hoe zij zich voelen, en dat hun gevoelens en emoties anders kunnen zijn dan die van andere mensen (zoals ouders, broers of zussen, of de gesprekspartner). Onderzoek heeft aangetoond dat deze 'theory of mind' vaardigheden (zoals ze in de psychologie worden genoemd) op zesjarige leeftijd aanzienlijk zijn ontwikkeld.^[71]

Onderzoek toont aan dat kinderen van ongeveer acht jaar oud begrijpen dat het mogelijk is om niet uitsluitend positieve of negatieve gevoelens over een bepaald thema of persoon te ervaren.^[72] Rond deze leeftijd heeft ook de cognitieve ontwikkeling van kinderen tevens een grote sprong doorgemaakt, met vooral een groei wat betreft logisch redeneren.^[73] Gezien deze resultaten is het aannemelijk dat kinderen vanaf acht jaar oud in staat zijn om hun mening te vormen en vervolgens te verbaliseren tijdens een kindgesprek, waarmee de wens om de huidige leeftijdsgrens van twaalf jaar van het hoorrecht te verlagen tot acht jaar wordt ondersteund.

Bij kinderen die te maken hebben met kinderbeschermingsmaatregelen of gezag-/omgangsproblematiek kan ook druk die kinderen thuis ervaren en een mogelijk loyaliteitsconflict een belemmering vormen om hun mening kenbaar te maken. In de discussie over het verlagen van leeftijdsgrenzen voor het horen wordt regelmatig de vraag opgeworpen of dat wat het kind zegt ook daadwerkelijk de 'eigen' mening van het kind is. Om de authentieke mening van een kind te kunnen vangen, moeten kinderen zich veilig voelen om die eigen mening ook te geven. Ook is het belangrijk dat kinderen begrijpen dat een positieve uitspraak over de ene ouder niet meteen betekent dat het kind voor deze ouder 'kiest'.^[74]

Het verruimen van de procespositie zou kunnen betekenen dat kinderen op meer gebieden een informele rechtsingang krijgen, of eventueel ook een formele rechtsingang krijgen. Voor het kunnen en mogen initiëren van een eigen rechtsingang is het niet alleen noodzakelijk dat een kind een mening kan vormen en deze kan verbaliseren, maar ook dat een kind de gevolgen van een beslissing van de rechter kan overzien. Hiervoor zijn executieve functies van belang, zoals het vermogen tot plannen en vooruitdenken, het afwegen van verschillende argumenten en het overzien van consequenties van beslissingen. Hein heeft vastgesteld dat kinderen vanaf 11,2 jaar gemiddeld genomen in staat zijn om te beslissen of zij deel kunnen nemen aan medisch wetenschappelijk onderzoek; onder de 9,6 jaar niet (daartussen geldt: het ene kind wel en het andere kind niet).^[75] Uit hersenonderzoek blijkt eveneens dat executieve functies, die sterk samenhangen met het vermogen om zelfstandig beslissingen te nemen en consequenties van handelen te overzien, een spectaculaire toename laten zien tussen tien en vijftien jaar.^[76] Deze bevindingen sluiten aan bij de cognitieve ontwikkeling van kinderen, die rond de leeftijd van twaalf jaar weer een grote sprong heeft doorgemaakt, vooral op het gebied van abstract redeneren. Dit houdt onder andere in dat kinderen steeds beter in staat zijn om na te denken en te redeneren over hypothetische situaties, wat noodzakelijk is bij het zelfstandig starten van een gerechtelijke procedure. Voor jongere kinderen geldt dat niet alleen het abstract redeneren nog onvoldoende is ontwikkeld, waardoor een kind de hypothetische consequenties van een procedure waarschijnlijk niet kan overzien; ook de capaciteit om impulsen te beheersen is nog niet optimaal ontwikkeld. Dit zijn echter relevante vaardigheden voor een adequaat gebruik van een eigen rechtsingang.

Het bovenstaande maakt duidelijk dat een verlaging van de leeftijdsgrens voor het hoorrecht naar acht jaar mogelijk en passend is gezien de ontwikkeling van kinderen. Kinderen vanaf acht jaar zijn goed in staat hun mening te vormen en uit te leggen. Een versterking van de procespositie door het bieden van een eigen rechtsingang zou voor kinderen vanaf de leeftijd van twaalf jaar mogelijk en passend zijn.

Aangezien in familie- en jeugdzaken vaak spanningen spelen binnen het gezin en tussen de gezinsleden, is het belangrijk om veel aandacht te hebben voor het optimaliseren van contextfactoren bij het horen, zoals het bieden van een veilige omgeving aan het kind. Deze contextfactoren worden in par. 6.3 nader toegelicht.

6. Naar een betere procespositie van minderjarigen^[77]

Op grond van de hierboven gepresenteerde bevindingen concluderen wij dat een verbetering van de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken wenselijk is. Daarbij onderscheiden wij het recht om gehoord te worden en het recht om – via een informele rechtsingang of eigen rechtsingang – een procedure te starten of zelfstandig hoger beroep in te

stellen.

6.1 Verbetering hoorrecht

Volgens de huidige wettelijke regeling wordt elke minderjarige van twaalf jaar en ouder in beginsel uitgenodigd om gehoord te worden in familie- en jeugdzaken. Minderjarigen jonger dan twaalf jaar *kunnen* gehoord worden. Op dit moment wordt de leeftijdsgrens van twaalf jaar in de praktijk strikt gehandhaafd, waarmee de behoefte van jongere kinderen om hun stem te laten horen niet bevredigd wordt. Dit duidt op een onderschatting van deze groep kinderen, die, zoals hierboven blijkt, voldoende competent zijn om hun mening te verbaliseren. Er is dan ook geen sprake van een effectieve mogelijkheid voor twaalfminners om betrokken te worden in dergelijke procedures. Vanuit neuropsychologische en pedagogische inzichten zou een individuele benadering wenselijk zijn; voor elke minderjarige zou een individuele beoordeling moeten plaatsvinden om te bezien of deze in staat is om de procedure te begrijpen en beslissingen te overzien. Naar onze mening heeft dit scenario voor de Nederlandse context te veel juridische en praktische haken en ogen. Hoe moeten rechters namelijk oordelen over de capaciteiten? Hoe kan dit scenario worden vertaald naar een rechtspraktijk met standaard oproepbrieven? En hoe kan worden gegarandeerd dat het aantal kinderen dat uitgenodigd zal worden voor een kindgesprek, niet sterk omlaag zal gaan omdat rechters niet zo snel zullen aannemen dat een kind over voldoende capaciteiten beschikt?

Wij kiezen derhalve voor het gebruik van een leeftijdsgrens van acht jaar met flexibele ondergrens.^[78] Alle kinderen zouden vanaf acht jaar moeten worden uitgenodigd voor een kindgesprek in familie- en jeugdzaken.^[79] Het doel van het kindgesprek is niet slechts om kinderen in staat te stellen hun zegje te doen, maar is het zorgvuldig vaststellen van de belangen van het kind.^[80] Dit sluit aan bij de positieve ervaringen die door de rechtbank Amsterdam zijn opgedaan met het horen van kinderen van acht jaar en ouder en bij de hierboven genoemde voorkeuren tot aanpassing van het hoorrecht van bij familie- en jeugdzaken betrokken deskundigen, ouders en jongeren. Ook vanuit neuropsychologische en pedagogische inzichten blijkt dat kinderen vanaf de leeftijd van acht jaar goed in staat zijn om direct gehoord te worden. Ten aanzien van de vraag of (jonge) kinderen wel een 'eigen' mening verwoorden in plaats van de mening van een van hun ouders, kan worden opgeworpen dat ook bij oudere minderjarigen en volwassenen sprake is van een bepaalde mate van beïnvloeding. Voor kinderen tussen de vier en acht jaar oud zou – bijvoorbeeld met een pilot bij een rechtbank – nader moeten worden verkend hoe zij de mogelijkheid kunnen krijgen om zowel indirect (door een deskundige buiten de rechtszaal) als direct (door een rechter) gehoord kunnen worden. Hierbij kan het model van de rechtbank Den Haag in kinderverhoeringszaken, waar kinderen vanaf drie jaar een bijzondere curator krijgen die tweemaal met hen spreekt en hierover de rechter verslag doet, en kinderen vanaf zes jaar worden uitgenodigd voor een kindgesprek bij de rechter met ondersteuning van een bijzondere curator, als voorbeeld dienen.^[81]

Een verbetering van het hoorrecht houdt volgens ons tevens in dat de mogelijkheid tot ondersteuning van minderjarigen die gehoord worden in familie- en jeugdzaken verbetert. De mogelijkheid om een vertrouwenspersoon uit de eigen omgeving (anders dan de ouders) mee te nemen naar het kindgesprek moet geen uitzondering zijn, zoals dat in de huidige praktijk zo is, maar moet gangbare praktijk worden. Tevens zou moeten worden verkend of ondersteuning door een bijzondere curator voor minderjarigen die dit wensen en hiervoor openstaan vaker mogelijk kan worden gemaakt. Het huidige wettelijke criterium (art. 1:250 BW) geeft hiervoor onvoldoende ruimte en zou moeten worden aangepast.

6.2 Verbetering formele procespositie

Minderjarigen vanaf twaalf jaar zouden volgens ons een eigen rechtsingang moeten krijgen en procesbekwaam moeten worden ten aanzien van kwesties rondom familie- en jeugdzaken. Dat houdt in dat minderjarigen belanghebbende zijn en zij zelfstandig een procedure zouden moeten kunnen beginnen bij de rechter en tevens bevoegd zouden zijn om zelfstandig hoger beroep in te stellen.^[82] Het risico dat ouders misbruik maken van een dergelijke rechtsingang van hun kinderen zien wij niet als reden om dit voorstel af te wijzen. Gebleken is immers dat minderjarigen zelf aangeven niet snel een procedure te starten. Daarbij bestaan er ook drempels tegen onbezonnen procederen, bijvoorbeeld via advocaten die kinderen bijstaan in dergelijke procedures.

Minderjarigen die van hun eigen rechtsingang gebruik zouden maken, hebben hierbij ondersteuning nodig. Daarom bepleiten wij dat zij moeten worden bijgestaan door een advocaat.^[83] Verder zijn wij van mening dat voor minderjarigen van twaalf jaar en ouder die te maken krijgen met een machtiging uithuisplaatsing in het kader van een maatregel van ondertoezichtstelling of voogdij na gezagsbeëindiging altijd moeten worden bijgestaan door een advocaat, terwijl minderjarigen jonger dan twaalf jaar in dergelijke procedures ondersteund zouden moeten worden door een bijzondere curator. Het gaat in dergelijke zaken immers om een ingrijpende inbreuk op het recht op respect voor het gezinsleven (art. 8 EVRM), waarbij de belangen van ouder(s) en minderjarige al snel kunnen conflicteren.

Voor minderjarigen tussen de acht en twaalf jaar (en voor kinderen jonger dan acht jaar die in staat zijn tot een redelijke waardering van belangen) zou volgens ons de informele rechtsingang moeten worden uitgebreid. De informele rechtsingang zou daarbij moeten worden uitgebreid tot alle zaken betreffende gezag, zorg- en opvoedingstaken, omgang, informatie, na huwelijk of samenwonen en ook in situaties waarin een rechter hier eerder over heeft beslist. Ook alle beslissingen in het

kader van een ondertoezichtstelling en een gezagsbeëindigende maatregel zouden via deze informele rechtsingang aan de rechter moeten kunnen worden voorgelegd. Ook op dit punt is ondersteuning nodig; minderjarigen van acht tot twaalf jaar die een beroep doen op de informele rechtsingang, zouden een bijzondere curator toegewezen moeten krijgen.

6.3 Contextfactoren voor effectieve participatie

Bij een verbetering van het hoorrecht en de (in)formele rechtsingang van minderjarigen hoort een verbetering van de context, zodat familie- en jeugdprocedures kindvriendelijker worden. Daarbij zou nader moeten worden onderzocht wat precies moet worden verstaan onder 'kindvriendelijk' vanuit het oogpunt van verschillende ontwikkelingsfasen van minderjarigen met daarbij horende verschillende behoeften ten aanzien van kindvriendelijke procedures. Zo zouden pubers wellicht geïrriteerd kunnen zijn als een ruimte te kinderachtig is ingericht, terwijl dit voor jonge kinderen juist belangrijk blijkt.

In elk geval moet volgens ons de algemene informatievoorziening over procedurele rechten van minderjarigen verbeteren, nu gebleken is dat minderjarigen hier slecht van op de hoogte zijn. Verder zouden minderjarigen die worden uitgenodigd voor een kindgesprek of die een familie- of jeugdprocedure willen starten voorafgaand aan de zitting beter moeten worden geïnformeerd over de inhoud van de procedure en de algemene gang van zaken op de rechtbank. Ook raden wij aan dat er nagedacht wordt over een verbetering van de wijze van oproepen van minderjarigen. Een oproepbrief waarop de minderjarige per post moet reageren, lijkt verouderd en weinig effectief. Wij raden ook aan dat op rechtbanken en gerechtshoven kindvriendelijke(re) wachtruimtes en ruimtes voor het kindgesprek worden ontwikkeld en dat er meer aandacht is voor onwelkome ontmoetingen van minderjarigen met andere betrokkenen. Een andere aanbeveling is dat er voldoende tijd beschikbaar is voor een gesprek tussen een minderjarige en een rechter of raadsheer en er blijvende aandacht is voor de duiding van de stem van het kind via training en regelmatige scholing van rechters.

Na afloop van de zitting en het kindgesprek is het zeer wenselijk dat er meer aandacht komt voor het terugkoppelen aan de minderjarige hoe zijn of haar mening is meegewogen bij de beslissing. Een terugkoppeling blijkt lang niet altijd te gebeuren. Rechters blijken bij het direct doen van een mondelinge uitspraak (doorgaans bij beslissingen tot ondertoezichtstelling) wel een terugkoppeling aan de minderjarige te kunnen verzorgen, maar dit is lastiger in familiezaken waar een beslissing pas enkele weken na de zitting volgt. Nagedacht zou moeten worden over hoe minderjarigen – bijvoorbeeld via ouders of ondersteuners in de procedure – beter kunnen worden geïnformeerd over de uitspraak. Kindvriendelijke rechtspraak, dat wil zeggen een rechterlijke uitspraak waarin is voorzien van een kindvriendelijk deel of een gehele uitspraak in 'klare taal', is in opkomst en verdient aanmoediging.

6.4 Ten slotte

Zoals ook al uit eerdere onderzoeken bleek, heeft ons onderzoek bevestigd dat de procespositie van minderjarigen moet worden verbeterd. Dit geldt zowel voor het hoorrecht als voor de informele rechtsingang en de procesbekwaamheid van minderjarigen, en ook voor de ondersteuning van minderjarigen in dergelijke procedures. Het is de hoogste tijd dat nu daadwerkelijk verbeteringen zullen worden doorgevoerd om de positie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken in Nederland te versterken. Er is in de afgelopen jaren al extra aandacht geweest voor het verbeteren van het betrekken van kinderen in dergelijke procedures en voor een verdere professionalisering van de bijzondere curator. Wij hopen dat met de hierboven gepresenteerde onderzoeksbevindingen nu de stap van verbeterde communicatie met kinderen in familie- en jeugdzaken naar effectieve participatie van kinderen kan worden gerealiseerd.

Voetnoten

[1]

Prof. mr. drs. M.R. (Mariëlle) Bruning is hoogleraar Jeugdrecht aan de Universiteit Leiden; dr. D.J.H. (Daisy) Smeets is als universitair docent verbonden aan het instituut Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Leiden; mr. K.G.A. (Apollonia) Bolscher is als docent en onderzoeker verbonden aan de afdeling Jeugdrecht van de Universiteit Leiden; dr. J.S. (Jiska) Peper is universitair docent en senior onderzoeker binnen de vakgroep Onderwijs en Ontwikkelingspsychologie van de Universiteit Leiden; mr. R. (Renske) de Boer is programmaleider master Jeugdzorg en docent Jeugdrecht aan de Hogeschool Leiden.

[2]

M.R. Bruning, D.J.H. Smeets, K.G.A. Bolscher, J.S. Peper & R. de Boer, *Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie*, Meijers-reeks, nr. 335, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2020 (hierna aangeduid als: Bruning e.a. 2020; digitaal: <https://www.wodc.nl/publicaties/>).

[3]

Staatscommissie Herijking ouderschap, *Kind en ouders in de 21ste eeuw*, Den Haag: Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 390 e.v.

[4]

Wij gaan in deze bijdrage verder niet in op relevante internationale kinderrechtenstandaarden, waaruit o.m. valt af te leiden dat elk kind in beginsel in de gelegenheid moet worden gesteld om – direct of indirect – gehoord te worden; zie daarover M.R. Bruning e.a. 2020, par. 2.5.

[5]

De ervaringen van professionals in de rechtspraak zijn verzameld via expertmeetings, verdiepende interviews en vragenlijsten (272 ingevulde vragenlijsten door: raadsheren, rechters, advocaten, bijzondere curatoren en medewerkers van de raad voor de kindbescherming, van gecertificeerde instellingen en van kinder- en jongerenrechtswinkels) en 21 verdiepende interviews (met rechters, advocaten, bijzondere curatoren, medewerkers van de raad voor de kindbescherming en van de gecertificeerde instelling). Via vragenlijsten zijn de ervaringen van kinderen en ouders verzameld (136 jongeren van zestien jaar en ouder, van wie 43 ervaring hadden met een civiele procedure en 131 ouders/verzorgers hebben de vragenlijst ingevuld).

[6]

HR 1 november 2013, *NJ* 2014/24, m.nt. S.F.M. Wortmann. De Hoge Raad verwijst naar vijf (wettelijke en buitenwettelijke) uitzonderingen op grond van art. 809 Rv, de wetsgeschiedenis en de ontwikkeling in andere landen: 1) een zaak van kennelijk ondergeschikt belang (art. 809 lid 1 BW); 2) de gelegenheid waarop de minderjarige zijn mening kenbaar kan maken kan niet worden afgewacht zonder onmiddellijk en ernstig gevaar voor de minderjarige (art. 809 lid 3 BW); 3) het is naar het oordeel van de rechter aannemelijk dat de minderjarige niet gehoord wil worden; 4) de minderjarige is wegens een lichamelijke of geestelijke stoornis niet in staat zich een mening te vormen; 5) naar het oordeel van de rechter valt te vrezen dat het bieden van de gelegenheid om te worden gehoord de gezondheid van de minderjarige zal schaden. In kinderalimentatiezaken ligt de leeftijdsgrens overigens hoger: de rechter beslist niet voordat de minderjarige van zestien jaar of ouder in de gelegenheid is gesteld om zijn mening kenbaar te maken.

[7]

HR 1 november 2013, ECLI:NL:HR:2013:1084, *NJ* 2014/24, m.nt. S.F.M. Wortmann.

[8]

Dit onderdeel van onze bijdrage is gebaseerd op D.J.H. Smeets, M.R. Bruning, R. de Boer & K.G.A. Bolscher, 'Praktijkonderzoek naar ervaringen met de civiele procespositie van minderjarigen', in: M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.

[9]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.7.2.

[10]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.1.2.

[11]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.2.3.

[12]

J. Cashmore, 'Promoting the participation of children and young people in care', *Child Abuse & Neglect* (26) 2002, afl. 8, p. 837-847; J. Cashmore & P. Parkinson, 'Children's participation in family law disputes: The views of children, parents, lawyers and counsellors', *Family Matters* (82) 2009, p. 15-21.

[13]

In eerder onderzoek naar participatie van kinderen in scheidingszaken suggereerde Smits ook dat een reactie van het kind kan ontbreken als "het kind instemt met de door de ouders voorgestelde regeling en het daarom niet nodig vindt om te reageren"; V.M. Smits, *Participatie van het kind bij het ouderschapsplan*, Apeldoorn: Maklu Uitgevers 2015, p. 270.

[14]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.4.3.

[15]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.4.5.

[16]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.4.4.

[17]

K.A.M. Van der Zon & M.P. De Jong-de Kruijf, 'Hoger beroep tegen een uithuisplaatsingsbeslissing en de rol van de minderjarige', *TREMA* 2015, afl. 3, p. 298-307.

[18]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.5.1.

[19]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.7.1.

[20]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.5.2.

[21]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.6.2.

[22]

J.H. Lieber, 'De rechter en de taal van het kind', *FJR* 2018/40, afl. 6.

[23]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.2.1.

[24]

K.A.M. Van der Zon & M.P. De Jong-de Kruijf, 'Hoger beroep tegen een uithuisplaatsingsbeslissing en de rol van de minderjarige', *TREMA* 2015, afl. 3, p. 298-307; H.C.M. Aalders, 'De rechtspraak inzake gezagsbeëindiging vanuit kinderrechtelijk perspectief', *FJR* 2018/63, afl. 11, p. 61-66.

[25]

Zie voor een uitgebreide beschrijving van deze initiatieven: M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.2.

[26]

Doorgaans wordt dit afgeleid uit art. 1:245 lid 4 jo. art. 253i lid 1 BW.

[27]

Voorbeelden waarbij de minderjarige een formele (zelfstandige) rechtsingang wordt toegekend zijn: (1) zaken waarin de minderjarige van zestien jaar en ouder overgaat tot wijziging van geslacht in zijn geboorteakte o.g.v. art. 1:28 lid 4 BW, (2) in zaken van adoptie; de minderjarige ouder van het te adopteren kind o.g.v. art. 1:227 lid 6 BW, (3) zaken waarin de minderjarige vrouw van zestien jaar of ouder verzoekt om meerderjarig te worden verklaard o.g.v. art. 1:235ha lid 5 BW, (4) zaken waarin de minderjarige van zestien jaar en ouder handlichting verzoekt bij de rechter o.g.v. art. 1:235 lid 4 BW, (5) zaken waarin de minderjarige verzoekt om een bijzondere curator o.g.v. art. 1:250 BW en (6) in sommige procedures in het kader van een kindbeschermingsmaatregel; bijv. de geschillenregeling (art. 1:262b BW), verzoek intrekking/vervalvenverklaring schriftelijke aanwijzing (art. 1:264 lid 1 BW en art. 1:265 lid 1 BW), verzoek opheffen OTS (art. 1:261 lid 2 BW), verzoek beëindiging of bekorting UHP (art. 1:265d lid sub a en b BW), verzoek wijziging zorg- of omgangsregeling (art. 1:265g BW) en procedures in het kader van gesloten jeugdhulp (art. 6.1.1 lid 2 Jw).

[28]

Voorbeelden waarbij de minderjarige een informele rechtsingang wordt toegekend zijn: (1) verzoeken in het kader van het vaststellen dan wel wijzigen van een regeling in het kader van zorg- en opvoedtaken, inclusief vaststelling hoofdverblijfplaats of van omgang, informatie en consultatie (art. 1:377g BW, art. 1:377a BW, art. 1:377e BW), (2) bij een verzoek eenhoofdig gezag tijdens en na de echtscheidingsprocedure (art. 1: 251a lid 4 BW) en (3) bij een verzoek tot benoeming van een bijzondere curator (art. 1:250 BW).

[29]

In het bestuursrecht zijn minderjarigen bijvoorbeeld procesbekwaam als zij tot een tot een redelijke waardering van hun belangen in staat kunnen worden geacht. In het straf(proces)recht komen minderjarigen vanaf twaalf jaar, wanneer ze strafrechtelijk aansprakelijk zijn, alle bevoegdheden toe die hem in het wetboek van Strafrecht of Strafvordering zijn toegekend. In sommige procedures in het civiele recht (zoals het gezondheidsrecht of het arbeidsrecht) zijn minderjarigen vanaf de leeftijd van zestien jaar bekwaam om zelfstandig procedures te starten.

[30]

Zo stelde de commissie Wiarda bijvoorbeeld in 1971 in haar rapport Jeugdbeschermingsrecht dat de minderjarige van zestien jaar en ouder bekwaam zou moeten zijn zelfstandig een conflict met zijn gezagsdrager aan de jeugdrechter voor te leggen (na voorafgaande verplichte bemiddeling van de Raad); Commissie Wiarda, *Rapport Jeugdbeschermingsrecht*, Den Haag: Staatsuitgeverij 1971, p. 102-103. Zie verder het advies van de Raad voor het Jeugdbeleid en de Nederlandse Gezinsraad: Raad voor het Jeugdbeleid en Nederlandse Gezinsraad, *Kind in proces: Pleidooi voor een eigen rechtsingang*, Utrecht: SWP 1995. Ook in 2003 werd in een onderzoeksrapport van het Verwey-Jonker Instituut – door zowel jeugdigen als deskundigen – gepleit voor een zelfstandige rechtspositie voor de minderjarige; zie M.J. Steketee, A.M. Overgaag & K.D. Lünnehan, *Minderjarigen als procespartij? Een onderzoek naar de bijzondere curator en formele rechtsingang voor minderjarigen*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut 2003.

[31]

Zie bijvoorbeeld: [Kamerstukken II 1989/90, 21309, 2](#), p. 18-21 (notitie rechtspositie minderjarigen).

[32]

Kamerbrief 16 oktober 2012 (VenJ), Reactie op het rapport 'De bijzondere curator, een lot uit de loterij?', Kenmerk 308427, bijlage bij [Kamerstukken II 2012/13, 31753, 56](#).

[33]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 2.2.5.1.

[34]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.1.

[35]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.1.

[36]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.2.

[37]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.2.

[38]

Vgl. ook: M.H.L. van den Hoogen & P.J. Montanus, 'Hoe staat het anno 2017 met de informele rechtsingang?', *FJR* 2017/62, afl. 11, p. 286-289. Uit dit onderzoek kwam o.a. naar voren dat, ondanks de stijging van het aantal informele verzoeken bij de rechtbank, het gebruik van de informele rechtsingang nog steeds vrij uitzonderlijk is.

[39]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.3.

[40]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.4.

[41]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.4.7.

[42]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 2.2.7.

[43]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.2.

[44]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.2.

[45]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.5.1.3.

[46]

Deze paragraaf is gebaseerd op J.S. Peper & D.J.H. Smeets, 'Inzichten vanuit de pedagogische wetenschappen en de neuropsychologie' in: M.R. Bruning e.a. 2020, hfdst. 3.

[47]

G.G. van Bijleveld, C.W.M. Dedding & J.G.F. Bunders-Aelen, 'Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review', *Child and Family Social Work* (20) 2015, afl. 2, p. 129-138.

[48]

G.G. van Bijleveld, C.W.M. Dedding & J.G.F. Bunders-Aelen, 'Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review', *Child and Family Social Work* (20) 2015, afl. 2, p. 129-138; S.A. Vis, A. Holtan & N. Thomas, 'Obstacles for child participation in care and protection cases – why Norwegian social workers find it difficult', *Child Abuse Review* (21) 2012, afl. 1, p. 7-23.

[49]

M.R. Bruning e.a. 2020, p. 196.

[50]

R. Nathanson & K.J. Saywitz, 'Preparing children for court: Effects of a model court education program on children's anticipatory anxiety', *Behavioral Sciences & the Law* (33) 2015, afl. 4, p. 459-475.

[51]

M.R. Bruning e.a. 2020, p. 196-198.

[52]

J. Cashmore, 'Children's participation in family law decision-making: Theoretical approaches to understanding children's views', *Children and Youth Services Review* (33) 2011, afl. 4, p. 515-520; J. Cashmore & P. Parkinson, 'Children's participation in family law disputes: The views of children, parents, lawyers and counsellors', *Family Matters* (82) 2009, p. 15-21.

[53]

M. Bell, 'Promoting children's rights through the use of relationship', *Child & Family Social Work* (7) 2002, afl. 1, p. 1-11; J. Cashmore, 'Promoting the participation of children and young people in care', *Child Abuse & Neglect* (26) 2002, afl. 8, p. 837-847.

[54]

J. Cashmore, 'Children's participation in family law decision-making: Theoretical approaches to understanding children's views', *Children and Youth Services Review* (33) 2011, afl. 4, p. 515-520; J. Cashmore & P. Parkinson, 'Children's participation in family law disputes: The views of children, parents, lawyers and counsellors', *Family Matters* (82) 2009, p. 15-21; V. Weisz e.a., 'Children's participation in foster care hearings', *Child Abuse & Neglect* (35) 2011, afl. 4, p. 267-272.

[55]

G.G. van Bijleveld, C.W.M. Dedding & J.G.F. Bunders-Aelen, 'Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review', *Child and Family Social Work* (20) 2015, afl. 2, p. 129-138; S.A. Vis, A. Holtan & N. Thomas, 'Obstacles for child participation in care and protection cases - why Norwegian social workers find it difficult', *Child Abuse Review* (21) 2012, afl. 1, p. 7-23.

[56]

V. Barnes, 'Social work and advocacy with young people: Rights and care in practice', *British Journal of Social Work*, (42) 2012, afl. 7, p. 1275-1292; C. Leeson, 'My life in care: Experiences of non-participation in decision-making processes', *Child & Family Social Work* (12) 2007, afl. 3, p. 268-277; E. Munro, 'Empowering looked-after children', *Child & Family Social Work* (6) 2001, afl. 2, p. 129-137; K. Winter, 'The perspectives of young children in care about their circumstances and implications for social work practice', *Child & Family Social Work* (15) 2010, afl. 2, p. 186-195.

[57]

S.A. Vis e.a., 'Participation and health - a research review of child participation in planning and decision-making', *Child & Family Social Work* (16) 2011, afl. 3, p. 325-335.

[58]

S. Bessell, 'Participation in decision-making in out-of home care in Australia: what do young people say?', *Children and Youth Services Review* (33) 2011, afl. 4, p. 496-501 en C. Leeson, 'My life in care: Experiences of non-participation in decision-making processes', *Child & Family Social Work* (12) 2007, afl. 3, p. 268-277.

[59]

R.D. Laird e.a., 'Peer rejection in childhood, involvement with antisocial peers in early adolescence, and the development of externalizing behavior problems', *Developmental Psychopathology* (13) 2001, afl. 2, p. 337-354.

[60]

C. Leeson, 'My life in care: Experiences of non-participation in decision-making processes', *Child & Family Social Work* (12) 2007, afl. 3, p. 268-277; Klaczynski, P. A., Byrnes, J. P. & Jacobs, J. E., 'Introduction to the special issue: The development of decision making', *Journal of Applied Developmental Psychology*, 2001 (22), afl. 3, p. 225-236; Y. L. Su & J. Reeve, 'A meta-analysis of the effectiveness of intervention programs designed to support autonomy', *Educational psychology review*, (23) 2011, afl. 1, p. 159-188.

[61]

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 3.3.2.

[62]

G.J. Will e.a., 'Neural correlates of retaliatory and prosocial reactions to social exclusion: Associations with chronic peer rejection', *Developmental Cognitive Neuroscience* (19) 2016, p. 288-297; G.J. Will e.a., 'Chronic Childhood Peer Rejection is Associated with Heightened Neural Responses to Social Exclusion During Adolescence', *Journal of Abnormal Child Psychology* (44) 2016, afl. 1, p. 43-55.

[63]

S. Bessell, 'Participation in decision-making in out-of home care in Australia: what do young people say?', *Children and Youth Services Review* (33) 2011, afl. 4, p. 496-501; C. Leeson, 'My life in care: Experiences of non-participation in decision-making processes', *Child & Family Social Work* (12) 2007, afl. 3, p. 268-277; G.G. van Bijleveld, C.W.M. Dedding & J.G.F. Bunders-Aelen, 'Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review', *Child and Family Social Work* (20) 2015, afl. 2, p. 129-138.

[64]

J. Reeve & W. Lee, 'A neuroscientific perspective on basic psychological needs', *Journal on Personality* (87) 2019, afl. 1, p. 102-114.

[65]

L.E. Sherman e.a., 'The Power of the Like in Adolescence: Effects of Peer Influence on Neural and Behavioral Responses to Social Media', *Psychological Science*, (27) 2016, afl. 7, p. 1027-1035.

[66]

Braams, B.R. & Crone, E.A, Peers and parents: a comparison between neural activation when winning for friends and mothers in adolescence. *Social Cognitive and Affective Neuroscience* (3) 2017 afl. 12, p. 417-426.

[67]

J. Cashmore, 'Promoting the participation of children and young people in care', *Child Abuse & Neglect* (26) 2002, afl.8, p. 837-847; S.E. Rap, D.S. Verkroost & M.R. Bruning, 'Children's participation in Dutch youth care practice: an exploratory study into the opportunities for child participation in youth care from professionals perspective', *Child Care in Practice*, (25) 2019 afl. 1, p. 37-50; R.C. Woolfson e.a., 'Young people's views of the child protection system in Scotland', *British Journal of Social Work* (40) 2010, afl. 7, p. 2069-2085.

[68]

J. Cashmore, 'Promoting the participation of children and young people in care', *Child Abuse & Neglect* (26) 2002, afl. 8, p. 837-847.

[69]

J. Cashmore, 'Children's participation in family law decision-making: Theoretical approaches to understanding children's views', *Children and Youth Services Review* (33) 2011, afl. 4, p. 515-520.

[70]

N.E. Hall, Wagovich S.A., Bernstein Ratner N., 'Language considerations in developmental stuttering', In: Conture E. & Curlee R. (eds.), *Stuttering and related disorders of fluency*. 3rd Edition New York: Thieme; 2007. p. 153-167.

[71]

H.M. Wellman, M.G.N. Cross & J. Watson, 'Meta-analysis of theory-of-mind development: the truth about false belief', *Child Development* (72) 2001, afl. 3, p. 655-684.

[72]

J. Gnepp & J. Klayman, 'Recognition of uncertainty in emotional inferences: Reasoning about emotionally equivocal situations', *Developmental Psychology* (28) 1992, afl. 1, p. 145; M. Friend & T.L. Davis, 'Appearance-reality distinction: Children's understanding of the physical and affective domains', *Developmental Psychology* (29) 1993, afl. 5, p. 907.

[\[73\]](#)

A. Diamond, 'Biological and social influences on cognitive control processes dependent on prefrontal cortex', *Progression in Brain Research* (189) 2011, p. 319-39.

[\[74\]](#)

M.R. Bruning e.a. 2020, par. 5.4.4.1.

[\[75\]](#)

I.M. Hein, *Children's competence to consent to medical treatment or research* (PhD Thesis VU), Amsterdam: Amsterdam University Press 2015.

[\[76\]](#)

L.M. Wierenga e.a., 'Sex Effects on Development of Brain Structure and Executive Functions: Greater Variance than Mean Effects', *Journal of Cognitive Neuroscience* (31) 2019, afl. 5, p. 730-753.

[\[77\]](#)

Het onderstaande is gebaseerd op M.R. Bruning e.a. 2020, hfdst. 5.

[\[78\]](#)

Wij onderstrepen daarmee de aanbeveling van de Staatscommissie Herijking ouderschap (2016) op dit punt; Staatscommissie Herijking ouderschap, *Kind en ouders in de 21ste eeuw*, Den Haag: Staatscommissie Herijking ouderschap 2016.

[\[79\]](#)

Uitgezonderd bij kinderalimentatie; wij zien op dit moment geen aanleiding om voor deze zaken de leeftijdsgrens te verlagen; zie art. 809 Rv.

[\[80\]](#)

General Comment nr. 14 (UNCRC), par. 43.

[\[81\]](#)

Zie voor een uitgebreide beschrijving van dit initiatief: M.R. Bruning e.a. 2020, par. 4.2.

[\[82\]](#)

Ook zouden zij bijv. zelfstandig verweer moeten kunnen voeren, getuigen moeten kunnen doen horen en inzage en afschrift van de processtukken moeten kunnen verzoeken. Voor alle afstammings-, adoptie-, gezags-, kindbeschermings-, en omgangszaken zouden wij minderjarigen van twaalf jaar en ouder een zelfstandige rechtspositie willen geven door hen als verzoeker toe te voegen aan de relevante wettelijke bepalingen; daar waar ouders bevoegd zijn, zou ook de minderjarige van twaalf jaar of ouder moeten worden genoemd. Minderjarigen van twaalf jaar en ouder zouden voor deze onderdelen uit boek 1 BW bekwaam moeten worden geacht om in en buiten rechte op te treden.

[\[83\]](#)

De rechter zou in dergelijke zaken ambtshalve aan de Raad voor de Rechtsbijstand een last tot toevoeging van een advocaat moeten geven.